

راه کمال

بخشعلی قنبری

استادیار دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکز

اشاره

کتاب **The Way of perfection** (راه کمال) یکی از متون کلاسیک و نامبردار ترزای آویلابی است. نویسنده مقاله حاضر این کتاب را در دست ترجمه دارد و قرار است انتشارات حکمت نیز آن را چاپ کند. از او خواستیم که درباره این کتاب برای کتاب ماه دین بنویسد. متن حاضر حاصل اجابت این درخواست است.

درآمد

ترزا آویلابی (۱۵۱۵-۱۵۸۲) از عارفان صاحب نام سنت مسیحی تأثیر به‌سزایی بر عارفان بعد از خود در این سنت گذاشته است. آثار قابل ملاحظه و درخور اهمیت این عارف جزو منابع کلاسیک این سنت به‌شمار می‌رود. بسط و تفضیل نظریه‌های مربوط به شناخت انسان در حوزه روان، ارایه نظریاتی در حوزه عرفان و اقدامات عملی وی در گسترش عرفان، از جمله عواملی هستند که باعث شده وی از اهمیت والایی برخوردار شود. تجربه وحدت‌خدایان در عالی‌ترین تجربه عرفانی، نکاح روحانی عارف با خداوند و پردازش مراحل عرفانی در قالب نیایش‌های چهارگانه^۲ و عمارت‌های هفت‌گانه^۳ از نظریات مهم وی در سلوک عرفانی است. این نظرات در آثار وی مورد توجه قرار گرفته‌اند. اما در کتاب راه کمال نحوه سلوک عملی راهبان بررسی شده است که درخور اهمیت است. از این کتاب ترجمه و چاپ‌های انتقادی مهمی به عمل آمده‌اند که مهم‌ترین و منقح‌ترین آن‌ها ترجمه

و تصحیحی است که آیسون پیرز به عمل آورده است. این تصحیح تلفیقی است از نسخه‌های والادولید و اسکوریال و شامل ۴۲ فصل است که موضوعات مهم و درخوری را در خود جای داده‌اند. مصحح و مترجم این اثر نسخه بدل‌های مفیدی را آورده است که به فهم کتاب کمک شایسته‌ای می‌کند.

راه کمال^۴

این از مهم‌ترین آثار ترزا آویلابی است. در واقع می‌توان گفت که اثر حاضر در واقع سلوک‌نامه ترزا برای راهبان دیر قدیس خوزف است که نظام عملی سالکان و راهبان را به‌وضوح بیان کرده است. به تعبیر دیگر، این کتاب کتاب‌الاعمال سالکان است. این اثر حاوی جزئیات خصوصی درباره زندگی معنوی مورد نظر ترزا است. او از طریق این اثر می‌توانست نیازهای مبرم راهبان را تأمین کند و آنان^۵ بیشتر از گذشته به وظایف‌شان، به‌ویژه نیایش هدایت نماید.^۶ پس باید به صراحت بیان کرد که ترزا این کتاب را برای راهنمایی راهبان در نخستین صومعه‌اش، در

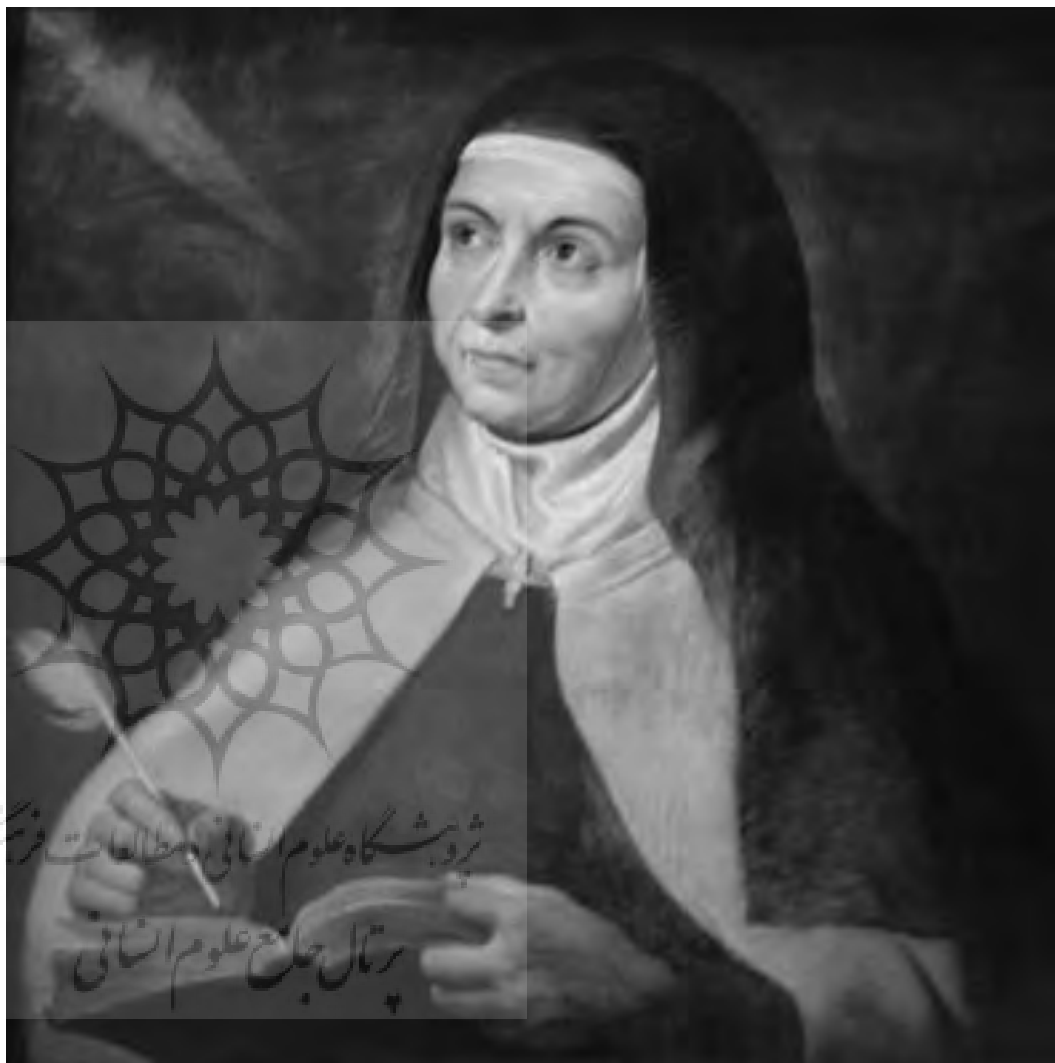

سانخوزه آویلا تألیف کرده است.^۲ این اثر در واقع از نظر اهمیت، دومین اثر ترزا محسوب می‌شود، که آن را در سال ۱۵۶۷ و به قولی سال ۱۵۶۵ نوشته است و در آن با در نظر گرفتن^۸ اهمیت تعلیم دعا برای راهبان، استدلالات محکمی در خصوص تأسیس دیرهایش آورده است. این کتاب به لحاظ داشتن راهنمایی‌های

علاوه مراتب زهد نیز در این اثر مورد توجه قرار گرفته که عبارتند از: فقر، نوع دوستی، خضوع، ریاضت، نیایش و تأمل روحانی.^{۱۱} ترزا هرگز به عنوان نویسنده معروف نبوده و درصدد خلق آثار علمی و کلاسیک برنیامده است، بلکه نوشته‌هایش عموماً به ضرورت صورت تحقق به خود گرفته‌اند. به این معنا که وی وادار می‌شد دست به قلم می‌برد. به همین دلیل هم نوشته‌هایش از نظم علمی و ترتیب منطقی برخوردار نیست. کتاب حاضر نیز از این قاعده مستثنی نیست. خود ترزا اذعان می‌کند که پدر پرنزنا دوفرای دومینگو.^{۱۲} از طریق جلیله دومینیکن که در آن زمان اعتراف نیوش او بوده وادارش کرده تا این اثر را خلق کند.^{۱۳} ضمن این که فرد یاد شده و سایر اولیای کلیسا و برخی قدیسان او را مؤظف به نگارش اثری در حوزه وظایف دینی و راهبان و کیفیت سلوک به‌ویژه موضوع نیایش کرده بودند.^{۱۴} ترزا در انجام این امر از خداوند کمک می‌خواهد به‌ویژه از این جهت که کتاب وی را اعتراف نیوشان‌اش خواهند خواند و اگر موفق به انجام درست آن شود نظام عملی دیر خواهد شد.

تاریخ نگارش کتاب

هیچ اشاره مستقیمی در دست‌نوشته‌های راه کمال به تاریخ تألیف آن نشده است، اما بر اساس قراین شواهد تاریخی می‌دانیم که این کتاب در دیرجوزف آویلا در فاصله‌ی زمانی که ترزا به تربیت و آموزش نخستین راهبان دیر اصلاح مشغول بود، نوشته شده است. مقدمه کتاب به ما می‌گوید که تنها چند روزی بین تکمیل کتاب زندگی‌نامه خود نوشت و نوشتن راه کمال سپری نشده بود. بنابراین، اگر زندگی‌نامه در پایان سال ۱۵۶۵ و یا در هفته آغازین ۱۵۶۶ پایان یافته باشد ما می‌توانیم آغاز نگارش راه کمال

عملی درباره نحوه نیایش راهبان مهم‌ترین کتاب ترزا شمرده شده است.^۹ مخاطبان او در این کتاب راهبه‌ها هستند که آن‌ها را به فضایل راه کمال تشویق و به دعا دعوت می‌کند. این کتاب اوج تعالیم زاهدانه وی بوده و در حقیقت یک اثر تعلیمی محسوب می‌شود که نویسنده در طی آن تاریخ، بلاغت و تعالیم پارسایی را می‌آموزد. نقطه ثقل تعالیم پارسایی نیایش و فروتنی است.^{۱۰} به

را نسبتاً دقیق تعیین کنیم. البته نشانی در دست نیست که تألیف این کتاب چقدر طول کشیده است.^{۱۵} اما ناچاریم بپذیریم که آغاز نگارش راه کمال در تاریخ ۶-۱۵۶۵ بوده است.^{۱۶}

هدف نگارش

ترزا هدف از نگارش این کتاب را پیشنهاد چند راه حل برای رفع برخی از وسوسه‌های ناشی از شیطان می‌داند. به علاوه نکات دیگری نیز هدف وی در نگارش این اثر بوده است که به تعبیر وی ملهم از خداوند است.^{۱۷} ترزا در این کتاب صراحتاً تعهد خود را مقدمات مسیحیت به‌ویژه کلیسای مقدس رم اعلام داشته است، به‌گونه‌ای که اگر در این کتاب نکته برخلاف آموزه‌های کلیسا طرح شده باشد، از روی ناآگاهی بوده است. برای رفع این نواقص از افراد فرهیخته خواسته تا آن را با دقت مطالعه و اشکالاتش را برطرف سازند.^{۱۸}

این کتاب در واقع گامی است برای پیشرفت راهبان چرا که ترزا اذعان می‌کند که نه کارش نویسندگی است و نه عشق انجام چنین کاری را دارد بلکه تجاربی که در اداره دیرهای مختلف داشته وی را واداشته تا بتواند با نگارش آن‌ها کمکی به دختران روحانی خودش بکند. ضمن این که این مطالب هشدار و تنبیهی برای خود وی محسوب می‌شود.^{۱۹} از این جهت می‌توان گفت این اثر، محصول تجارب مدیریتی ترزا در دیرهای مختلف است. چرا که خود وی صراحتاً اعلام داشته است که «من از چیزی سخن نخواهم گفت که آن را یا در زندگی خودم و یا در تجارب دیگران تجربه نکرده‌ام و یا آن‌ها را پروردگار از طریق نیایش به من نیاموخته باشد».^{۲۰} ترزا بر اساس همین یافته‌ها، توصیه‌های ارزشمندی برای نامجویانی می‌کند که کمالات دینی را پشت سر گذاشته‌اند و در صدد دست‌یابی به مراتب بالاتر دینداری هستند. خوانندگان و مخاطبان این کتاب خوشحال خواهند بود که پس از مطالعه آن به خودشان برسند و مسیر کمال را هم‌چنان ادامه دهند.^{۲۱}

مخاطبان نخستین این کتاب راهبان دیر تازه تاسیس کرملیان پابرهنه (کرملیان اصلاح شده) است که ترزا اداره آن را برعهده داشته است. البته بخشی از این مطالب در کتاب زندگی نامه خود نوشت نیز آمده است که ظاهراً هم‌زمان با نگارش این کتاب مأمور به نوشتن آن هم شده بود.^{۲۲}

شاه بیت اصلی این کتاب نیایش عاشقانه است که ترزا در

تعلیمات خود به آن به عنوان مهم‌ترین عامل در کسب فضیلت می‌نگریسته است. او در این کتاب پیشنهادات مختلفی برای نیایش ارایه می‌کند و به بررسی انواع آن می‌پردازد ضمن این که طرق مختلفی را پیش روی کسانی قرار می‌دهد که احساس می‌کنند دل‌هایشان لطافت لازم را از دست داده‌اند،^{۲۳} این نیایش گاه خود زمینه‌ساز وصال با پروردگار و گاه زمینه تأمل است، اما کسانی که مرتکب گناه کبیره شده و با خدا دشمنی کرده‌اند از دست‌یابی به تأمل بازمی‌مانند ضمن این که انسان‌های بی‌تقوا نیز از چنین موهبتی محرومند.^{۲۴} سرانجام عشق و خوف از خدا در این بخش به عنوان دو دژ مستحکم در نظر گرفته شده‌اند.^{۲۵} پایان‌بخش این مباحث همیشه با این دعا همراه است که خدا یا راهبانم را از خطر دشمنانت بازدار تا با سلامتی کامل وارد دنیایی بشوند که از برکت وجود عیسی برخوردار است.

اگر بپذیریم که شاه بیت اصلی راه کمال نیایش عاشقانه است، آیا می‌توانیم بگوییم که این کتاب یک اثر عرفانی است یا نه؟ در حقیقت باید گفت که کتاب راه کمال یک نظام نامه اخلاقی و بعضاً عرفانی بوده، اما رنگ و بوی غالب آن اخلاقی بلکه کاملاً زاهدانه است، اما تنها فصل‌ها و عبارات به‌غایت اندکی می‌بایم که واقعاً عرفانی‌اند. البته آثار دیگر وی نظیر کلخ درون و زندگی نامه غالباً عرفانی‌اند تا اخلاقی. اما این اثر ناظر به واقعیات اخلاقی و زاهدانه دیر کرملی اصلاح شده است. از این جهت، مباحث و مسایل جزوی مربوط به روابط راهبان با هم‌دیگر و رییس دیر در این کتاب مورد توجه قرار گرفته‌اند که حتی ممکن است برای خوانندگان پیش یا افتاده تلقی شوند. اما این مطالب برای کسانی که در دیر سکونت دارند و سلوک اخلاقی و عرفانی را آغاز کرده‌اند، دارای ارزش و اهمیت‌اند. در عین حال ترزا با زبردستی کامل به طریقی که برای همگان مفید باشد، تعالیمش را با اصول ابتدایی زندگی دینی درهم می‌آمیزد که از هر رساله کلاسیک واضح‌تر و دربردارنده‌ی تعالیم عالی و غایی او در حوزه الاهیات عرفانی است.^{۲۶}

چاپ‌های انتقادی

از مجموعه آثار ترزا و کتاب راه کمال تصحیحات و چاپ‌های انتقادی زیادی به عمل آمده است که ذیلاً به برخی از آن‌ها به ترتیب تاریخی اشاره می‌کنیم:

۱. آنا د سان پدرو^{۲۷} در سال ۱۵۸۳ کتاب راه کمال را با

اصلاحات اندکی به چاپ رسانده که ظاهراً بر اساس نسخه مشهور به تولدو به عمل آمده و خود قدیس ترزا در زمان حیاتش آن را دیده بود. البته اغلاط قابل ملاحظه‌ای در این نسخه وجود دارد به گونه‌ای که ترزا در فصل ۱۳ که راجع به نیایش سکوت سخن می‌گوید؛ موضوعی که در زمان تصحیح این اثر مجادلات زیادی در پی داشت، به‌طور کامل حذف شده است. این تصحیح در همان سال در اوور^{۲۸} به چاپ رسید.^{۲۹} گفتنی است که این تصحیح به کوشش کلیسای جامع والادولید و به کوشش فردی دست فردی به نام فرانسیسکو هروبایونا^{۳۰} به چاپ رسیده است که مصحح در طی آن متون دو نسخه والادولید و اسکوریال را در هر صفحه به موازات هم آورده است. بعدها پی سیلوریو^{۳۱} ترزا برای دست‌نوشته والا دولید ارزش والایی قایل شد و تصحیح خود را بر آن استوار کرده و تفاوت‌های این نسخه را با نسخه اسکوریال نشان داد.^{۳۲}

۲. در سال ۱۵۸۵ فرای یرونیموگار سیایی^{۳۳} تصحیح دوم را به عمل آورد و آن را در سالمانکا^{۳۴} به چاپ رساند. مصحح بسیاری از تصحیحات چاپ او را ملحوظ داشته است؛ درست همان روشی که در یک متن تصحیح شده مفقود شده چاپ والنسیا (۱۵۸۶) چنین کرده بود.^{۳۵}

۳. در سال ۱۵۸۵ فرای لوئیس دلئون^{۳۶} با مینا قرار دادن نسخه تولدو و متن ۵ کمال را تصحیح کرد و برای نخستین بار پاراگراف‌ها و عباراتی از نسخه اسکوریال و سایر نسخه‌های تصحیح شده نویسنده در متن مورد نظرش آورد اما مصحح این نسخه آن اندازه از دقت برخوردار نبود تا نشان دهد که کجا و چگونه می‌توان تصحیحات او را از دیگران متمایز دانست.^{۳۷}

گفتنی است که تصحیحات قابل توجهی در این دست نوشته‌ها وجود دارد که خود ترزا آن‌ها به عمل آورده است. او خود واژه‌های نامطلوب را به گونه‌ای امحا کرده که هیچ‌کدام از این حذفیات در نسخه والادولید باز نگارش نشده‌اند. البته در مواردی هم حذفیات دیگران را تصویب و تأیید می‌کرد. ضمن این که حواشی و اضافات نسخه اسکوریال نسبت به سایر آثار وی بغایت کمتر است و این اندک هم از اهمیت چندانی برخوردار نیست. چه بسا به این دلیل باشد که چاپ‌های متأخر تنها برای استفاده در دیرهای ترزا و استفاده عمومی بوده است، اما دست نوشته اسکوریال کمتر انتشار یافته و هرگز در معرض بررسی انتقادی قرار نگرفته است. اغلب این حاشیه‌ها و تصحیحات را اعتراف

نیوش ترزا گارسیا دو تولدو^{۳۸} انجام داده که ترزا او را از میان اعتراف نیوش‌ها او را برای این کار برگزیده بود.^{۳۹}

مقایسه اجمالی نسخه‌های کتاب

خود ترزا نسخه‌های زیادی از ۵ کمال تهیه کرده و به افراد مختلف داده است. دیده می‌شود که این نسخه‌ها به لحاظ محتوایی تفاوت‌هایی با هم دارند. برخی بر این عقیده‌اند که نسخه اسکوریال بیشتر از سایر نسخه نظریات ترزا را منعکس می‌کند.^{۴۰} اما در برخی نسخه‌ها خود ترزا اصطلاحاتی به عمل آورده است که در جای خود از اهمیت بالایی برخوردار است. یکی از این نسخه‌ها، نسخه سالامانکا است که وی تصحیحاتی در آن به عمل آورده است.^{۴۱} البته برخی هم از روی نوشته‌های ترزا از استنساخ کرده و حتی در پایان نسخه مطالبی نوشته‌اند که از نظر تاریخی بسیار مهم است. از جمله در یکی از نسخه‌ها نوشته شده بود که این کتاب در سال سی و دو به نگارش در آمده است که به نظر می‌رسد سال ۱۵۳۲ باشد.^{۴۲} البته در زیر همین عبارت خط خود ترزا است که به هیچ تاریخی اشاره نکرده است، سکوت او ممکن است نظر گفته شده را تأیید کند هر چند که او علاقه چندانی به ثبت مسایل و حوادث تاریخی نشان نمی‌دهد.^{۴۳}

برخی از نسخه‌های ۵ کمال دارای فصول بیشتری است. مثلاً یکی از نسخه‌های کتاب دارای ۷۳ فصل است. البته این بدان معنا نیست که مطالب این نسخه بیشتر از سایر نسخه‌ها است بلکه فصول این نسخه‌ها کوتاه‌تر از بقیه است. به تعبیر دیگر این نسخه‌ها به طور مرسوم فصل‌بندی نشده‌اند بلکه نسخه‌نویس بین فصول میان سطری گذاشته تا از همدیگر متمایز شوند. به لحاظ شکلی تنها دو فصل ۵۵ و ۵۶ با فصل‌بندی خود ترزا جور در می‌آید. با توجه به این که این آثار در قرن شانزدهم در اختیار راهبان بوده است، ممکن است ترزا آن‌ها را به یکی از راهبانش املا کرده باشد. این نسخه‌ها غالباً شبیه نسخه‌هایی‌اند که او در زمان‌های بعد در والادولید نوشته شده‌اند.^{۴۴}

در نسخه اسکوریان عنوان «دعای ای پدر ما» در ادامه عنوان ۵ کمال آمده بنا به نظر نسخه‌نویس از بخش پایانی به بعد دوباره نوشته شده است. در عین حال همین نسخه و هم نسخه والا دولید در سطح عالی محفوظ مانده‌اند. این نسخه در شهرهای اسکوریان و والادولید نگهداری می‌شوند ضمن این

که نسخه موجود در اسکوریال بخش کمی از راه کمال را دربر دارد.^{۴۵}

البته در نسخه والادولید تولید هم از قلم افتادگی‌هایی دیده می‌شود که برخی از آن‌ها صرفاً واژگانی بوده و مابقی بنیادی‌اند. اما نسخه اسکوریال به رغم اشکالاتی که دارد منحصر به فردترین نسخه راه کمال به شمار می‌آید که دربرگیرنده‌ی ویژگی‌های آن است و در آنجا عباراتی وجود دارد که در نسخه‌ها متأخر موجود حذف شده‌اند^{۴۶} که آلیسون پیرز در این ترجمه و تصحیح با بهره‌گیری از همه این نسخه‌ها یک نسخه منقح و کامل را عرضه می‌کند.

معرفی و بررسی نسخه والادولید

ترززا آویلایی خود در نسخه‌هایی که از راه کمال در زمان حیات وی وجود داشت تغییرات و تصحیحاتی به عمل آورده است. به نظر می‌رسد کامل‌تر از بقیه به نظر می‌رسد، والا دولید است. این نسخه در مقایسه با سایر نسخه‌ها و هر نوشته‌ی دیگر ترززا زبانی بسیار ساده، آشنا و بومی دارد. چه بسا گسترده‌تر شدن مخاطبان او از طریق گسترش دیرهای تحت مدیریت وی باعث شده بود وی به ضرورت به چنین روشی روی آورد تا بتواند از طریق، آن اهداف و منویاتش را به گوش مخاطبانش برساند. در نتیجه بسیار ضروری می‌نمود که وی در نوشته‌هایش به‌ویژه این نوشته که به چگونگی تعامل و سیر و سلوک راهبان اختصاص دارد زبانی بسیار مهربانانه به کار گیرد. این سادگی و مهربانانه نوشتن پس از مدتی در نظر وی پیش‌یا افتاده تلقی شد. لذا خودش به این نتیجه رسید که تغییرات و اصطلاحاتی در آن پدید آورد تا مانع بی‌اهمیت تلقی شدن آن شود و در عوض بر فخامت آن بیفزاید. از این نظر به اندیشه‌ی بازبینی این کتاب افتاد. محصول این بازبینی نسخه والادولید است که پس از انجام این امر آن را در اختیار راهبان کرملی پابره‌نه دیر والادولید قرار داد.^{۴۷}

اضافات، از قلم‌افتادگی و جرح و تعدیل‌های این دست‌نوشته نسبت به سایر نسخه‌ها بیشتر است و از مقدمه به بعد هیچ فصلی نیست که خود ترززا در آن اصلاح و یا تغییری به عمل نیاورده باشد. در بسیاری از آن‌ها مطالبی به پاراگراف‌ها اضافه شده است. بنابراین این دست‌نوشته به معنای یک نسخه‌برداری، یا حتی یک بازنویسی از نوشته نخست نیست، بلکه یک برداشت آزاد و جسورانه از آن است. واقعیت این است که نوشته دوم (همین

نسخه) دقیق‌تر نوشته شده، ولی از انعطاف و روانی کم‌تری برخوردار است و در عین حال از جذابیت ناشی از سادگی طبیعی به دور است، اما از وضوح و دقت بیشتری برخوردار است.^{۴۸}

یکی از موارد اصلاحات ترززا برای فهم بهتر اثرش زیاد کردن فصل‌ها و مقدمات آن‌ها از ۱۳ تا ۴۲ فصل است. روشن است که قدیس ترززا نسخه والادولید را به‌خاطر معیوب بودنش مورد تجدیدنظر قرار داده است. به همین دلیل یکی از نسخه‌ها

(والادولید) را بر سایر

نسخه‌ها ترجیح داده

است. در عین برتری

این نسخه بر سایر

نسخه‌ها اشکالاتی هم

وجود دارد که مصحح

با بهره‌گیری از سایر

نسخه‌ها به رفع آن‌ها

اهتمام ورزیده است.

در بین هر یک از

فصول این نسخه از

قلم‌افتادگی‌هایی وجود

دارد که به برخی از آنها

صرفاً واژگانی بوده و

بقیه بنیادی بوده‌اند.^{۴۹}

ضمن این که مصحح

این نسخه را با سایر

نسخه‌ها بخصوص

نسخه اسکوریال

مقایسه کرده است.

مزایای این ترجمه

ترززا آثارش را به اسپانیایی نوشته است و پس از مرگش تمام آن‌ها که شامل دوازده کتاب و رساله است به زبان انگلیسی ترجمه شدند. یکی از مهم‌ترین ترجمه‌های این آثار ترجمه حاضر است که آلیسون پیرز^{۵۰} به عمل آورده است. این ترجمه در واقع ترجمه‌ی همراه با چاپ انتقادی و ذکر نسخه بدل‌های مختلف درپانوشه است.

نخستین ترجمه این کتاب به انگلیسی توسط وودهد^{۵۱} در

سال ۱۶۷۵ م. به عمل آمد سال ۱۹۰۱ به چاپ رسید. ضمن این که دالتون نیز در سال ۱۸۵۲ م. به ترجمه این کتاب اقدام کرد. این ترجمه بر اساس نسخه نسخه لوئیس د لئون^{۵۲} انجام گرفته بود است که نسبت به نسخه حاضر از صیغه‌ی انتقادی کم‌تری برخوردار است. بندیکت‌های استانبروک آن را در سال ۱۹۱۱ م. به چاپ رساندند. در عناوین صفحات این ترجمه عبارت «شامل همه روایت‌ها» آمده است. این امر نشان می‌دهد که این ترجمه دربردارنده دو نسخه اسکوریال و خود نوشته والادولید است. ضمن این که از نسخه هرروبایونا بهره‌مند شده است. در واقع این ترجمه متنی اقتباسی از دو نسخه اصلی است. مصحح به سبب ترس از سردرگمی خوانندگان روش معمول در تصحیح کتاب یعنی آوردن نسخه بدل‌ها را به کناری نهاده است.

پدر ضیمرمان مقدمه‌ای که بر این ترجمه نوشته، ضمن بیان اختلافات نسخه‌های مختلف، این ترجمه، برگردان واقعی اثر ترزا دانسته که نه چیزی از آن کم شده و نه چیزی بر آن اضافه شده است، الا این که مطالب تکراری آن حذف شده است.

البته تصحیح‌ها و ترجمه‌ها به این جا متوقف نشد، بلکه چند تصحیحی بسیار محققانه و جالب چاپ و منتشر شده است جای خود را در میان عارفان اسپانیایی باز کرد. هر چند که مترجم / مترجمان از خود نامی به‌جا نگذاشته‌اند. اما هر چه باشد از آن زمان به بعد مترجمان و مصححان روی ترجمه استانبروک کار می‌کردند و عباراتی از نسخه اسکوریال را داخل قلاب به متن یادشده اضافه کردند.

در سال ۱۹۱۱ پدر ضیمرمان در بررسی ترجمه‌ها و تصحیح‌های آثارهای ترزا (به‌ویژه راه کمال) به این نتیجه می‌رسد که رویه مترجمان آثار ترزا اهل تحقیق را قانع نمی‌کند، چرا که آن‌ها در ترجمه خویش یا احساسات عموم مردم را در نظر می‌گیرند و یا صرفاً به خواسته‌های اهل دانش و تحقیق می‌پردازند، در حالی که بهترین تصحیح و ترجمه آن است که خواسته‌های هر دو طیف را در نظر داشته باشد از این جهت نیاز به ترجمه جدیدی کاملاً محسوس بود. آلیسون پیرز با توجه به نکته فوق و با هدف همراه کردن عقل و احساس خواننده در رویکرد به کتاب راه کمال اقدام به ترجمه آن کرد.

اما راجع به تصحیح و ترجمه حاضر باید گفت که آلیسون پیرز نسخه والادولید ام.اس. را مبنا قرار داده، زیرا آن را از نسخه‌های دیگر بهتر دانسته است. این نسخه ضمن برخوردارگی از جذابیت

خاصی شاید بهتر از هر اثر دیگر ترزا بجز نامه و چند فصل کتاب بنیادهای منویات او را آشکار می‌سازد. از این نظر کتاب و نسخه یاد شده اهمیت والایی در معرفی افکار عقاید ترزا آویلابی پیدا کرده است.^{۵۳}

ترزا در این اثر خود را به عنوان دوست، مادر، نویسنده و بنیان‌گذار معرفی می‌کند. مصحح و مترجم این اثر از نسخه‌های دیگر نهایت استفاده برده تا بتواند نسخه‌ای کامل و در عین حال منقح عرضه کند به همین مناسبت او مطالبی را که در نسخه والا دولید (نسخه مورد نظرش)، حذف شده با استفاده از نسخه اسکوریال جبران کرده و با قلم ایتالیک همه آن‌ها را آورده است. پیرز مدعی است که تصحیح و ترجمه‌اش دقیقاً چیزی را بیان می‌کند که خواننده انتظار دارد از ترزا بشنود.^{۵۴}

پانوشته‌هایی که پیرز آورده تنها به مواضع اصلی مربوط است و الا اگر تمام عبارات را مور توجه قرار می‌داد پانوشته‌ها بیشتر از آن می‌شد که در چاپ‌های فعلی وجود دارد. ضمن این در متن کتاب عبارات ایتالیک آمده است که در نسخه والادولید نبود ولی در نسخه اسکوریال وجود داشته که در این نسخه هم آمده است که خوانندگان به سهولت می‌توانند آنها را حذف کنند تا به اصل نسخه والادولید دست یابند.^{۵۵}

پیرز علاوه بر نکات یاد شده تفاوت نسخه‌های والادولید (نسخه مبنا) و اسکوریال را در موارد زیادی مورد توجه قرار داده و در پاورقی یادآور شده است. این تفاوت شامل کمیت جملات و عبارات و ضمیر اول یا دوم شخص و برخی واژگان است که هر کدام در جای خود مورد توجه قرار گرفته‌اند.^{۵۶}

مقابل دو نسخه یاد شده نشان می‌دهد که نقاط مشترک حاوی مطالبی است که ترزا قصد داشت همه راهبانش آن‌ها را بخوانند. از این جهت نسخه والادولید همان نسخه‌ای است که مورد توجه بیشتر ترزا بوده است از این جهت می‌توان گفت که نسخه اسکوریال حاوی مطالبی است که در والادولید نیست. البته اهمیت آن‌ها نیز کمتر از مطالب مندرج در والادولید است.^{۵۷}

ذکر این نکته مهم لازم است که بعضاً مطالب زیادی از نسخه والادولید حذف شده است. این حذف گاه به دست خود ترزا انجام شده چه بسا که او عبارتی را بغایت دنیوی می‌دانسته از این جهت آوردن آن را لازم ندانسته اما بعضی وقتها هم ترزا یک عبارت بلندنظر فصل ۱۷ را حذف کرده که که مترجم و مصحح این کتاب آن را از نسخه اسکوریال آورده و جبران کرده

است. و این قاعده همیشه رعایت شده است به این معنا که هر نقصانی که در نسخه والادولید بوده با استفاده از نسخه اسکوریال نقصان‌اش برطرف شده است.^{۵۸}

به‌رغم نکات یاد شده برخی حذفیات در این نسخه وجود دارد که تنها دلیل حذف آن این بود که ترزا آن‌ها را زاید و به درد نخور و یا خیلی شخص تلقی می‌کرد در حالی که که از نظر مترجم و شاید خوانندگان تلقی ترزا درست نباشد چرا که ممکن است دانستن چنین مطالبی در فهم نظر بسیار مفید باشد. با حذف این‌ها چه بسا برخی مطالب غامض آن‌چنان که باید و شاید فهمیده نشوند، زیرا غفلت از سایر عبارات فهم هر دلیلی را مشکل می‌کند. در کنار برخی حذفیات مفید به نظر می‌رسند نظیر نتیجه‌گیری فصل ۳۸ و آغاز فصل ۴۱.^{۵۹}

مزایای این تصحیح و ترجمه

آلیسون پیرز مدعی است ترجمه‌اش در روش ارایه اثر ترزا از سایر ترجمه‌ها متفاوت است، چرا که او همانند خود ترزا در صدد است که ترجمه‌اش شایسته خواندن باشد از این جهت در افزودن مطالبی به نسخه اصلی بسیار محتاط عمل کرده است. از این جهت از آوردن مطالب زیادی که ترزا در نوشته خود پرداخته‌اش افزوده بود، در این ترجمه خودداری کرده است زیرا آن‌ها با روش او سازگار نبوده‌اند و یا اظهار نظرهای شخصی بوده‌اند که مانع آشنایی خواننده با عمق اندیشه نویسنده می‌شوند و یا این که اساساً درموردی به نویسنده هیچ ارتباطی نداشته‌اند. مضاف بر این که مصحح و مترجم در اضافه کردن هر مطلبی به این متن این سؤال را پیش می‌کشد که آیا خود ترزا چنین مطالبی را در متن اصلی می‌گنجاند؟^{۶۰} از این جهت نهایت احتیاط را در کم و زیاد کردن مطالب نسخه مینا رعایت می‌کند.

معرفی فصول کتاب

راه کمال کلاً ۴۲ فصل است. در این فصل‌ها و موضوعات گوناگون طرح شده است اما مسایل مربوط به نحوه رفتار راهبان در دیر و چگونگی توجه به نیایش و کیفیت سلوک به طور عموم در اغلب فصل‌ها آمده است. بنابر نظری می‌توان فصول کتاب را به لحاظ موضوعی به موارد ذیل تقسیم کرد:

۱. فصل‌های ۱-۳

نویسنده در این فصل‌ها به‌طور جدی به دختران روحانی‌اش توصیه می‌کند که خود را به خدا و کسانی که مقرب درگاه الهی‌اند، به‌ویژه الاهی‌دانان و واعظانی بسپارند که موظف‌اند از کلیسا دفاع کنند.^{۶۱}

ترزا در ابتدای فصل یک توجیحات و دلایل خود مبنی بر تاسیس دیر اصلاح شده با مقررات سخت را بیان می‌کند و بر این نکته پافشاری می‌کند که به الهام خدا درصدد تأسیس این دیر برآمده است تا محل عبادت خداوند باشد. در واقع وی می‌خواست این‌جا محلی باشد برای تربیت راهبانی که در خدا فانی شده و هیچ خواسته‌ای نداشته باشند.^{۶۲}

ترزا بر خلاف سایر فصول این کتاب که عمدتاً به مسایل اخلاقی و عرفانی اختصاص یافته، در این فصل پا را فراتر گذاشته به نقد حرکت لوتریان در فرانسه پرداخته از آنها به عنوان فرقه‌ای ناخوش اقبال یاد می‌کند و به تقبیح آن‌ها می‌پردازد.^{۶۳}

فصل دوم به بررسی علل و عوامل نگران‌کننده راهبان اختصاص یافته و ترزا در طی آن از دختران روحانی‌اش می‌خواهد که تمام این عوامل را از خود دور سازند و خود را به خداوند واگذار کنند.^{۶۴} به علاوه در این فصل نحوه تعامل ترزا با رییس دیر و افرادی که برای دیر امور نذری می‌آورند، نیز مورد توجه قرار گرفته است.^{۶۵} ترزا در بیان این مطالب به طور مکرر تجارب خویش را یادآور می‌شود تا راهبان در رسیدن به اهدافشان مطمئن حرکت کنند.^{۶۶}

زیست فقیرانه درست آن گونه که عیسی زندگی کرده بود، از آموزه‌های اساسی ترزا است که در این فصل مورد توجه قرار گرفته است: «بگذارید این خانه از هر حیث فقیرانه باشد، بگذارید تا حدی بتوانیم به پادشاهمان شباهت پیدا کنیم که در بیت لحم و صلیبی که روی آن جان داد، چیزی نداشت».^{۶۷}

نکته خیلی مهمی در فصل سوم بدان اشاره شده فروتنی وضعفی است که ترزا اظهار می‌کند.^{۶۸} او در واقع با این رفتار خود می‌خواهد نشان دهد که تواضع و خود شکنی چقدر در سیر و سلوک تأثیر گذار است. او در واقع با عمل خویش فروتنی را به شاگردانش می‌آموزد.

۲. فصل‌های ۴-۱۵

مؤلف در این فصل‌ها راهبان دیر قدیس جوزف را به رعایت شدید قوانین و شرایط دیر توصیه کرده، توجه به آن‌ها را مورد

تأکید قرار داده است و پیش از آن که به موضوع اصلی خودش یعنی نیایش بپردازد، از سه عنصر نیایش یعنی زندگی کامل، عشق متقابل، کناره‌گیری از مخلوقات و فروتنی حقیقتی بحث می‌کند که آخرین آن‌ها از بقیه مهم‌تر است.^{۶۹}

حقیقت آن است که فروتنی یکی از مهم‌ترین آموزه‌های ترزا است که در آثارش به‌طور وسیع منعکس شده است و ترزا در هر فرصت مناسب بدان پرداخته ضمن این که در عمل اوج فروتنی خود را به خواننده گزارش می‌کند. تأکید بر استمرار بی‌وقفه نیایش از موضوعات بسیار مهم فصل چهارم است که ترزا از راهبان‌ش می‌خواهد آن‌ها را با دقت تمام به اتمام برسانند.^{۷۰} علاوه بر نکات یاد شده سه موضوع بسیار اساسی است که در این فصل مورد تأکید قرار گرفته‌اند: ۱. عشق به دیگری؛ ۲. انقطاع از هر چه غیر الهی است؛ ۳. فروتنی^{۷۱} حقیقی که البته ترزا در این فصل به موضوع عشق بیشتر از سایر موضوعات پرداخته و پیامدهای آن را به دقت کاویده است. عصاره سخن او این است که راهبان عشق‌شان را در نهایت به خداوند اختصاص دهند.^{۷۲} ضمن این که عشق راهبان با یکدیگر را وقتی مفید می‌داند که باعث شود آن‌ها با انسان‌های پارسا، به‌ویژه اعتراف‌نیووشان با احتیاط و اعتدال رفتار کنند.^{۷۳} مضاعف بر این که راهبان باید بسیار مواظب باشند که دوستی با اعتراف‌نیووشان به ایشان آسیب نرساند.^{۷۴} فصل پنجم به مبحث رابطه راهبان و اعتراف‌نیووشان اختصاص یافته و چگونگی برخورد راهبان با ایشان مورد توجه قرار گرفته است.^{۷۵}

فصل‌های ششم و هفتم چگونگی تحقق عشق کامل مورد توجه قرار گرفته است که در عشق به خدا خلاصه شده و ترزا از آن به عنوان یک امر معنوی یاد می‌کند. نخستین مصداق این عشق حضرت عیسی مسیح است که عشق به او عشقی دل‌پذیری است، زیرا چنین عشقی نسبت به سرور عشق ابراز می‌شود.^{۷۶}

فصل هشتم و نه و دهم به موضوع عزلت و کناره‌گیری از مردم و فواید آن اختصاص یافته‌اند. این عزلت دو جنبه‌ی درونی و بیرونی دارد. و در جنبه‌ی درونی کناره‌گیری دل و جان از اغیار و اختصاص دادن آن به خدا و در عزلت بیرونی کناره‌گیری از خلاقیت طرح می‌شوند که ترزا حضور راهبان در دیر را از مصادیق بارز آن دانسته، سپس‌گذاری از چنین نعمتی را برایشان لازم می‌شمارد.^{۷۷}

ترزا عزلت را به دو نوع عزلت از خلق و عزلت از نفس تقسیم می‌کند که در عرفان اسلامی از اولی به همان نام و از دومی به نام خلوت یاد می‌کنند. شرط بهره‌مندی از عزلت به معنای اول تحقق عزلت به معنای دوم است ضمن این که اگر دو باهم باشند فرزند سومی به نام فروتنی و تواضع را به بار خواهند آورد^{۷۸} که در عرفان ترزا نقش بسیار بالایی دارد. فصل دهم این بخش به کم و کیف تواضع و فروتنی پرداخته است. فصل یازدهم از ریاضت و فصل دوازدهم از عشق حقیقی سخن گفته‌اند. ضمن این که فصل سیزدهم به حکمت حقیقی و فصل چهاردهم به اعتراف و فصل پانزدهم به شورش علیه خود اختصاص یافته‌اند.

۳. فصل‌های ۱۶-۲۶

ترزا در این به‌طور مستقیم و صریح به موضوعات نیایش و تأمل پرداخته و با ذکر تمثیل شطرنج به اهمیت توجه به پادشاه عشق؛ حضرت مسیح می‌پردازد^{۷۹} و بر این نکته تأکید می‌کند که ما باید در این مسابقه دارو ندار خود را به پادشاه عشق، حضرت مسیح تقدیم کرده، افسار خود را به او بسپاریم. نکته مهمی که در این فصل‌ها طرح شده این است که ترزا به قدری به تواضع و فروتنی حقیقی اهمیت می‌دهد که تأمل و برخی امور معنوی - عرفانی را مقدمه‌ی دست‌یابی به آن تلقی کرده، حتی سخن گفتن از این فضیلت را مشروط به سخن گفتن از تأمل می‌کند.^{۸۰}

۴. فصل‌های ۱۷-۲۶

ترزا در این فصل‌ها به برخی پرسش‌ها را طرح کرده، به بررسی آن‌ها پرداخته است. آیا همه نفوس می‌توانند تأمل را تجربه کنند؟ آیا دست‌یابی به روح کمال مسیحی امکان‌پذیر است؟ آیا از نظر کلیسا همه افراد مجازند اهل تأمل شوند؟ آیا کلیسا افراد غیر متأمل را مستحق آموزش می‌داند؟ این سؤالات به طور عموم در تمام این فصول به ویژه فصل هفدهم مورد توجه قرار گرفته‌اند.^{۸۱}

ترزا در این فصل‌ها بر این نکته تأکید می‌کند که آدمیان نباید تصور کنند که اهل تأمل هیچ درد و رنجی را تحمل نمی‌کنند، بلکه همیشه در معرض الطاف الهی‌اند بلکه ترزا تأکید می‌کند که آن‌ها در این راه بیشتر از هر کس دیگر رنج می‌برند. این نظریه در این فصل به طور مفصل مورد توجه قرار گرفته و ترزا به‌طور

مبسوط درباره آن سخن گفته است.

و خوف الهی،^{۱۰۰} فصل چهل و یکم به بررسی چگونگی رهایی از ارتکاب به گناهان صغیره،^{۱۰۱} و فصل چهل و دوم به تفسیر دعای ای پدر ما اختصاص یافته است.^{۱۰۲}

در فصل هجدهم برخی از فواید و نتایج تأملات عرفانی مطرح شده‌اند که از جمله آن‌ها می‌توان به تسلیات مختلف اشاره کرده که افراد متأمل در دوران تأملشان از خداوند دریافت می‌کنند.^{۸۲} در فصل نوزدهم کیفیت شروع نیایش طرح شده است. نویسنده پیش از طرح این موضوع اشاره می‌کند که نوشته‌های قبلی را مرور کرده متوجه شده که در نظر داشته به موضوع نیایش بپردازد ولی آن را فراموش کرده است.^{۸۳} این امر نشان می‌دهد که خود ترزا نوشته‌هایش را وارسی می‌کرده و احياناً اصلاحاتی در آنها به وجود می‌آورده کاستی‌هایش را برطرف می‌ساخته است. در فصل‌های بیستم و بیست و یکم نحوه‌ی حفظ تسلیات دریافت شده،^{۸۴} بیست و سوم چگونگی نیایش ذهنی،^{۸۵} بیست و دوم هیچ انگاشتن اعمال خود،^{۸۶} بیست و چهارم نیایش شفاهی (زبانی)،^{۸۷} بیست و پنجم، دستاوردهای نیایش شفاهی^{۸۸} و بیست و ششم راه‌ها و ابزار انجام نیایش روانی^{۸۹} مورد بحث قرار گرفته‌اند.

۷. فصل‌های ۲۷-۴۲

ترزا در فصل راهبان را به نیایش پروردگار رهنمون می‌سازد این فصول در واقع دربردارنده‌ی تفسیر دعای «ای پدر ما» است که در لابه‌لای آن مباحث مهمی چون ذکر، سکوت و وصال نیز طرح شده است. البته این موضوع در هیچ یک از آثار ترزا چون زندگی‌نامه و کاخ درون مورد توجه کامل قرار نگرفته‌اند. با وجود این ترزا در این کتاب به‌ویژه در فصل ۱۳ با استناد به تشبیه جالب مادر و بچه حالت نفس در نیایش سکوت را توضیح داده که یکی از زیباترین و پرمعناترین تفسیر این درجه‌ی تأمل است که در هیچ یک از آثار معنوی یافت نمی‌شود.^{۹۰} به علاوه در فصل بیست و هفت ضمن پرداختن به دعای یاد شده، نیایش‌های خود ترزا نیز آمده است.^{۹۱} فصل بیست و هشتم به نیایش ذکر^{۹۲} و فصل بیست و نهم به روش‌های دستیابی به این نیایش^{۹۳} و فصل سی‌ام به چگونگی درخواست‌ها در این نیایش^{۹۴} و فصل سی و یکم به نیایش سکوت^{۹۵} و فصل سی و دوم و سی و سوم به توضیح عبارات دعای پدر ما،^{۹۶} فصل سی و چهارم و سی و پنجم به نیایش‌های مناسب عشای ربانی،^{۹۷} فصل سی و هشتم به توضیح و اغواهای مختلف،^{۹۸} فصل سی و نهم به بررسی راه‌های رهایی از این اغواها،^{۹۹} فصل چهلم به بررسی راه‌های دستیابی به عشق

نمونه‌ای از راه کمال

«اکنون در مورد کناره‌گیری و عزلت سخن می‌گویم که باید آن را ممارست کنیم، زیرا اگر به‌طور کامل محقق شود هر چیزی را در برمی‌گیرد. می‌گویم هر چیزی را در برمی‌گیرد، زیرا اگر توجهی به مخلوقات نداشته باشیم، جلال و عظمت او، فضایل را به نحوی در ما برمی‌انگیزد مشروط بر این که هر روز برای بهترین توانایی خود تلاش کنیم [در آن صورت] دیگر مجبور نخواهیم بود که بیشتر در جنگ و جدال باشیم، زیرا خداوند دفاع در مقابل شیاطین و کل جهان را برعهده می‌گیرد. خواهران روحانی! آیا تصور می‌کنید که دستیابی به موهبت وقف کامل خودمان به او و اختصاص ندادن چیزی به خودمان کم فایده است؟... خواهران من بیایید او را به سبب گردآوری ما در این مکان که تنها به این امر مشغول هستیم سپاس بگذاریم... ای خدا اقرار می‌کنم که عذر و بهانه‌ای ندارم و از این‌رو نیازمند بخشش و مغفرت تو هستیم که می‌توانی به من عنایت کنی. خواهران من آگاه باشید اگر خوب و درستکار نباشیم بیش از دیگران سزاوار سرزنش هستیم».^{۱۰۲}

منابع

- سعادت، اسماعیل، «راه کمال» فرهنگ آثار، ج ۳، زیر نظر سیدرضا حسینی، تهران، سروش، ۱۳۸۰
- Fannig Steven, *Mysticism of Christian Tradition*, London & newyork, 2001
- peers Allison, (*Introduction*) *The way of perfection*, Newyork, Image Book, 1946.
- Plassmam, Thomas, *Lives of Saints*, New York, John J. Crawly, FCo. Inc, 1945
- Teresa of Avila. *Way of perfection*, New York Image book, 1946
(Endnotes)

پی‌نوشت‌ها:

۱. راقم این سطور مشغول ترجمه کتاب حاضر است که قرار است انتشارات حکمت آن را به چاپ برساند.
۲. ن. ک: قنبری، بخشعلی، نیایش‌های چهار گانه هفت آسمان، شماره ۳۱
۳. ن. ک: همو، «کاخ درون؛ هفت مرحله‌ی عرفانی ترزا اوبیالی» هفت آسمان شماره ۳۸

4. Way of perfection.
5. Teresa of Avila way of perfection,
6. Plassmann, Thomas, lives of Saints, newyork,

55. Loc. cit
 56. Loc. cit
 57. Idem, p.26
 58. Peers, op. cit, p24.
 59. Peers, op. cit, p14
 60. Teresa,op.cit,p37
 61. Loc. cit
 62. Teresa, op. cit, p40
 63. Idem, op. cit,p.41
 64. Op.cit,p.42
 65. Op.cit,p.44
 66. Idem, op. cit, p.50
 67. Idem, op. cit,p.14
 68. Teresa, op. cit, p.52
 69. Op.cit,p.54
 70. Op.cit,p.56
 71. Op.cit,p.57
 72. Op.cit,p.60
 73. Op.cit,p.61
 74. Op.cit,p.72
 75. Op.cit,p.83
 76. Op.cit,p.88
 77. Idem, op. cit, p. 14
 78. Teresa, way of perfection, p. 123
 79. Idem, op. cit, p. 15
 80. Op. cit, p.128
 81. Op. cit, p.134
 82. Op. cit, p.145
 83. Op. cit, p.156
 84. Op. cit, p.162
 85. Op. cit, p.166
 86. Op. cit, p.170
 87. Op. cit, p.173
 88. Idem, Op. cit, p.16
 89. Teresa, way of perfection, p. 180
 90. Op. cit, p.183
 91. Op. cit, p.190
 92. Op. cit, p.195
 93. Op. cit, p.200
 94. Op. cit, p.210
 95. Op. cit, p.222
 96. Op. cit, p.248
 97. Op. cit, p.256
 98. Op. cit, p.260
 99. Op. cit, p.266
 100. Op. cit, p.274
 101. Teresa of Avila, "Way of Perfection",
The Complete Works of Teresa of Avila, Tr.E.
 Peers,London & Newyork Sheed & Word 1957
 pp.38-39.

John J.Grawly & Co.Inc, 1954, p. 364.
 7. Fanning, Steven, *Mystics of the Christian Tradition*,
 London & newyork, 2001, p.156.
 ۸. سعادت اسماعیل، راه کمال، فرهنگ آثار، زیر نظر سید رضا حسینی،
 تهران سروش، ۱۳۸۰ ص ۲۱۱۴.
 ۹. همو، همان.
 ۱۰. _____
 11. Tresa, of Avila *Way of perfection*, ed. & tr. by
 Allison Peers, newyork, Image Book 1946, p.34
 12. Loc cit
 13. Peers ,Allison", Introduction , "Way of
 perfection ,newyork ,Image Book ,1946 ,p19
 14 .Loc.cit
 15. Teresa, way of perfection,p.34.
 16. Idem, op.cit,p30
 17. Idem,op.cit. pp34-35
 18. Loc. cit
 19. Idem, op. cit. p.13.
 20. Idem.op.cit. p35
 21. Idem op.cit.p.16
 22. Idem, op.cit, p15
 23. Peers, op.cit, p17
 24.Loc .cit
 25. Ana sanpedro
 26. Evora
 27. Idem, op. cit, p21
 28. Francisco Herrero Bayona
 29. P.Silverio de Santa teresa
 30 .Idem.p22.
 31. Fray Yeronimo Garcian
 32. Salamanca
 33. Idem, op. citP.21
 34. Fray Luis de leon
 35. Idem, p.21
 36. P. Garcia de Toledo
 37. Peers, op. cit, p.18
 38. Idem, op. citP.15
 39. Idem, op. ci p.19
 40. Loc.cit
 41. Loc.cit
 42. Idem, p.18
 43. Loc.cit
 44. Idem, op. cit, p21
 45. Idem, op. cit,p 20
 46. Idem, loc. cit
 47. Idem, op. cit, p27
 48. Allison Peers
 49. Way of Perfection, p.23
 50. Loc.cit
 51. Peers op. cit, p23
 52. Idem, op. cit, 26
 53. Idem, loc. Cit
 54. Loc. Cit